

ZVONIMIR BARTOLIĆ

PROTESTANTSKA KNJIŽEVNOST GRADIŠĆANSKIH
HRVATA

Prinos proučavanju i naznačivanju problema protestantske
književnosti gradišćanskih Hrvata

GRADIŠĆE CROATIAN PROTESTANT LITERATURE

The Protestant literature of the Gradišće Croats is an integral part of Croatian Protestant literature. The central figures of Gradišće Croatian Protestant literature were Stipan Konzul and Grgur Mekinić-Pythiraeus. After the Croatian printing house in Urach ceased its operations (in 1565), Stipan Konzul and Antun Dalmatin printed *Postila* in Croatian in Regensburg in 1568. This work was intended for the Croats of Western Hungary (today's Gradišće Croats). Later, at the invitation of Ivan Weispriach, Stipan Konzul came to live and work among the Croats of Western Hungary and died there in 1579.

Until now little was known about the second most important Gradišće Croatian Protestant writer, Grgur Mekinić. Two of his books of songs survive, entitled *Duševne pesne*, printed in 1609 and 1611 in Manlius' (at that time Farkaš's) printing works in Sv. Križ (Deutschkreutz, Keresztur). Mekinić's song-books are the oldest printed Croatian church song-books. Apart from Stipan Konzul and Grgur Mekinić there followed a number of Protestant writers among the Gradišće Croats (the Zvonarić brothers, Štefan Klaseković, Juraj Fistrović, Štefan Lošić, etc.). However, these writers did not write in Croatian.

I.

Govoreći o protestantskoj književnosti gradišćanskih Hrvata, možda bi na samom početku — bez obzira na ograničenost prostora — valjalo postaviti i pitanje da li je s aspekta suvremenih književnoznanstvenih dostignuća uputno književnost, ako je shvaćamo kao umjetnost, podređivati — u klasifikacijskom smislu — izvanliterarnim, u ovom slučaju konfesionalnim odrednicama. Jer ako je nešto umjetnost, onda su svi drugi elementi — konfesionalni, nacionalni, geografski — sekundarni za vrijednost određene književne pojave; ako pak nešto što je predmet rasprave nije umjetnost, onda nikakve etikete neće pomoći da neka djela dobiju na vrijednosti.

To vrijedi za sve književne pojave, pa i za ono što danas podrazumijevamo pod protestantskom književnošću gradišćanskih Hrvata. Valja, međutim, dodati i to da u procjenjivanju književnih tvorevina ne možemo uvijek polaziti od krutih teoretskih shema, prema kojima bismo mogli ocjenjivati sva književna djela. Naprotiv, svakoj književnoj tvorevini potrebno je pristupiti kao autonomnom, integralnom književnom ostvarenju, koje pored općih karakteristika nosi i neke individualne, kao i neke nacionalne osobitosti i vlastitosti što proizlaze iz određenih tradicija. Takav nam pristup, pristup koji uzima u obzir i spomenute komponente, omogućuje da i o djelima — koja na prvi pogled ne možemo svrstati u klasične književne rodove i vrste — progovorimo kao o književnim ostvarajima. Naravno, takav je slučaj mnogo češći kada govorimo o djelima starijih književnih razdoblja negoli kada govorimo o djelima suvremenih pisaca, a takav je i slučaj kada govorimo o protestantskoj književnosti gradišćanskih Hrvata.

Drugi problem s kojim se susreće proučavatelj hrvatske protestantske književnosti predstavlja još uvijek relativno visok stupanj neproučenosti ne samo protestantske književnosti gradišćanskih Hrvata nego i hrvatske protestantske književnosti u cjelini. U prvom redu, izvori za proučavanje hrvatskih protestantskih pisaca tibingenskoga kruga nakon Kostrenčića i Bučara¹ nisu u cjelini ponovno proučavani, premda je nakon njih nastalo i jedno tako monumentalno djelo kao što je Mirkovićev *Matija Valčić Ilirik*, tako da pisanje nove cjelovite povijesti hrvatske protestantske književnosti još uvijek stoji kao jedan od vrlo važnih poslova hrvatskih književnih povjesničara. Ako se takva konstatacija odnosi na povijest hrvatske protestantske književnosti u cjelini, onda se ona, možda još i više, odnosi na povijest hrvatskogradišćanske protestantske književnosti, jer su novi podaci o hrvatskoj protestantskoj književnosti znatnim dijelom vezani upravo za područje gradišćanskih Hrvata. U prvom redu to je otkriće hrvatskog protestantskog pisca Grgura Mekinića Pythiraeusa godine 1969, a onda i otkriće većeg broja knjiga hrvatskih protestantskih pisaca tibingenskoga kruga na području gdje su živjeli i žive gradišćanski Hrvati. No, ne bi ipak valjalo zaključivati da na proučavanju hrvatske protestantske književnosti nije ništa učinjeno. Referati sa *Susreta na dragom kamenu*, referati iz *Buzetskog zbornika*, zatim referati iz zbornika »Symposion croaticon« govore o oživljavanju zanimanja za to područje hrvatske književnosti. Ali, kada se konkretno radi o protestantskoj književnosti gradišćanskih Hrvata, neke putokaze za njeno proučavanje naznačivao je već i istaknuti proučavatelj hrvatske protestantske književnosti Franjo Bučar. On je, govoreći o Konzul-Dalmatinovoj regensburškoj *Postili* spomenuo da bi se »koji primjerak I. i II. dijela ove *Postile*, mogao nalaziti u kojoj knjižnici na području gradišćanskih Hrvata, s obzirom na to što su Weispriachi,

¹ Ivan Kostrenčić, *Urkundliche Beiträge für Geschichte der protestantischen Literatur der Südslaven in den Jahren 1559. bis 1565*, Wien, 1874; Franjo Bučar, *Povijest hrvatske književnosti za reformacije*, Matica hrvatska, Zagreb 1910; *Povijest reformacije i protureformacije u Međimurju i susjednoj Hrvatskoj*, Varaždin 1913; *Bibliografija hrvatske protestantske književnosti za reformacije*, nadopunio i sredio dr. Franjo Fancev, Starine, knj. XXXIX, JAZU, Zagreb 1938.

kojima je ona bila posvećena, upravo u tim područjima imali svoje posjede.² U svojoj knjizi *Naši Hrvati u dobi reformacije i prva stoljeća u novoj domovini* Weispriache apostrofira i Ivan Dobrović. U promicanju protestantizma naročitu je ulogu imao Ivan Weispriach, koji je posjedovao velika vlastelinstva u zapadnoj Ugarskoj, gdje su živjeli Hrvati. On je posjedovao Železansko vlastelinstvo od 1553. do 1571. i Fortnavsko od 1546. do 1571.³ Osim toga, Weispriach je već i prije tiska regensburške *Postile* za uzdržavanje hrvatske tiskare u Rrachu dao potporu od pedeset talira.⁴ Weispriach je bio u posjedu i vlastelinstva Lanžira i Kobrštofa, a bio je i veliki župan Šopronske županije, one županije u kojoj je protestantizam u zapadnoj Ugarskoj imao svoja najjača uporišta. Zahvaljujući upravo toj činjenici, najznačajniji hrvatski protestantski pisac Stipan Konzul, nakon teške odisejade, svoj je život završio upravo među gradišćanskim Hrvatima. Ova pak činjenica, činjenica da je Konzul dospio među gradišćanske Hrvate, i to na Weispriachov poziv, potvrđuje da su za protestantizam već u to doba postojali određeni uvjeti, kao i to da je Konzul sam bio voljan — nakon Tübingena i Regensburga — djelovati među Hrvatima.

Na nesreću, kao i o većini hrvatskih protestantskih pisaca, tako i o Konzulu, povijest književnosti još uvijek raspolaže vrlo ograničenim brojem podataka. Posebice raspolaže ograničenim brojem podataka o njegovu radu prije ulaska u protestantski pokret. Rodom iz Buzeta (1521) — po čemu je uzeo, po tadašnjem običaju, nadimak, kćetik, Pigventinus — Konzul je bio hrvatski pop glagoljaš.⁵ Zbog pristanka uz reformu bude prognan iz svoje župe Starog Pazina (tal. Pisino Vechio, njem. Oberburg), te najprije kao propovjednik traži zaklon u Ljubljani i Kranjskoj, a onda, kada su se prilike i u Kranjskoj pogoršale, odlazi u Njemačku. U Njemačkoj je, nakon bolesti, najprije kantor u Regensburgu, a zatim prelazi u Cham. Za hrvatsku tiskaru Konzul je počeo raditi već 1557, prevodeći *Bibliju*, a od 1558, po Trubarovu savjetu, on napušta službu i potpuno se predaje prevodenju *Biblije* na hrvatski jezik.⁶ U hrvatskoj tiskari u Tübingenu, koja je radila uz veliko zalaganje i novčanu potporu Ivana Ungnada i Kranjskih staleža, Stipan Konzul radi sve do konca 1565, kada nakon gotovo desetogodišnjeg rada za hrvatsku tiskaru u Tübingenu (Urachu) — koja je tiskala trideset hrvatskih knjiga u nakladi od oko 25 tisuća primjeraka — ponovno prelazi u Regensburg, gdje o trošku Ivana Weispriacha izdaje u hrvatskom prijevodu za ugarske Hrvate Brenczijevu *Postilu*. Iste godine Konzul napušta i Regensburg i prelazi — kako je već rečeno — na Weispriachova vlastelinstva u zapadnu Ugarsku, gdje godine 1579. i umire.

² Franjo Bučar i Franjo Fancev, *Bibliografija hrvatske protestantske književnosti za reformacije*, Starine, knj. XXXIX, JAZU, Zagreb 1938, str. 105.

³ Ivan Dobronić, *Naši Hrvati u dobi reformacije i prva stoljeća u novoj domovini*, Hrvatsko nakladno društvo, knj. XIX, Beč 1955, str. 47.

⁴ Ivan Dobronić, *Naši Hrvati u dobi reformacije i prva stoljeća u novoj domovini*, str. 25.

⁵ O tomu da je Konzul bio glagoljaš, govori Bučar u *Povijesti hrvatske književnosti za reformacije*, str. 74. Antonio Miculian, *Inkvizicija u Istri (Prilog povijesti protestantske reforme u Istri)*, Dometi, XVI, Rijeka 1983, br. 1—2—3, str. 26, spominje da je bio redovnik, fratar.

⁶ Franjo Bučar, *Povijest hrvatske književnosti za reformacije*, str. 74—76.

Sve su to podaci koji su izravno ili neizravno govorili da su na područje gradišćanskih Hrvata hrvatske protestantske knjige morale dospjeti. Odlaskom na to područje Bučarova se pretpostavka, kao i moja, zaista i obistinila. U razdoblju od 1971. do 1973. u šopronskoj Evangeličkoj knjižnici našao sam osam hrvatskih i tri slovenske protestantske knjige: latinički *Katekizam* (1564), glagoljsko *Govorenje vele prudno* (1563), glagoljsku *Spovid* (1564) i *Brambu* (1564), ćirilski I. i II. del *Novoga teštamenta* (1564) te talijansku *La defensu* (1563) i *La konfessione* (1562). S hrvatskim latiničkim *Katekizmom* vezan je godine 1576. u Manliusovoj tiskari tiskan Dalmatinov *Passion*. U toj knjižnici nalaze se i knjige Jurja Dalmatina *Ta celi catehismus*, iz 1584, i *Ta kratki wirtemberski katehismus* iz godine 1585. Tim knjigama u šopronskoj Evangeličkoj knjižnici, što se područja tiče, treba dodati i ćirilске *Artikule* (1562), kao i regensburšku *Postilu* (1568), što sam je u istom razdoblju pronašao u bratislavskoj Licejnoj knjižnici.⁷ Osim ovih hrvatskih protestantskih knjiga tibingeškoga kruga u šopronskoj Evangeličkoj knjižnici nalazi se i znatan broj djela velikoga hrvatskog protestantskog pisca Matije Valčića (1520—1575), a u toj se knjižnici nalazi — što je također interesantno — i jedan primjerak Marulićeva *Evandelistara* iz godine 1532. kao i jedan primjerak Krčelićeve povijesti *Historiae cathedralis zagrabiensis* (Zagreb 1770). Općenito uzevši, može se kazati da je Šopron kao najznačajnije središte protestantizma u zapadnoj Ugarskoj⁸ na svojevrsan način utjecao ne samo na vjerski život zapadnougarskih Hrvata, nego — možda još i više — na pojavu književnosti zapadnougarskih Hrvata.

Osim nalaza hrvatskih knjiga u Šopronu i Bratislavi, o postojanju hrvatske protestantske književnosti posebno svjedoče pjesmarice Grgura Mekinića Pythiraeusa — tiskane 1609. i 1611. u Sv. Križu, dakle na tom tlu — također pronađene u novije doba. Otkrili su ih Marijan Smolik i sada već pokojni Ivan Škafar⁹, definitivno potvrdivši da za gradišćanske Hrvate nije vezana samo Konzul-Dalmatinova *Postila*, tiskana u Regensburgu 1568, nego da su za Gradišćanske Hrvate i za njihovo tlo vezane i Mekinićeve pjesmarice, vrlo značajne i za hrvatsku literaturu sedamnaestog stoljeća u cjelini.

Iz ovoga kratkog uokvirenja protestantske književnosti gradišćanskih Hrvata jasno se vidi da središnje mjesto — barem zasada — pripada dvojici pisaca, Konzulu i Mekiniću. Zato će biti svrsishodno i u ovom pregledu — barem ukratko — opisati djela ove dvojice pisaca, napose će biti

⁷ Više sam o tim protestantskim knjigama i tekstovima govorio u radovima *Hrvatsko-slovenske veze u doba protestantizma, Književni rad Stipana Konzula i krug hrvatskih protestantskih pisaca, Dva Konzul-Dalmatinova predgovora i Hrvatski književni i neknjiževni tekstovi na tlu Međimurja do 1918* u knjizi: Zvonimir Barolić, *Sjevernohrvatske teme*, knj. I, Zrinski, Čakovec 1980.

⁸ Isporedi: Sándor Payr, *A Soproni evagélikus egyházközség története*, Sopron 1917.

⁹ Marijan Smolik, *Grgur Mekinić in njegovi pesmarici 1609. in 1611*, Časopis za zgodovino in narodopisje, 5 (XL), Maribor 1969, str. 246—272; Ivan Škafar, *Grgur Mekinić Pythiraeus, hrvatski protestantski pisatelj, in začetki slovstva pri gradišćanskih Hrvatih*, Časopis za zgodovino in narodopisje, 5 (XL), Maribor 1969, str. 273—295.

potrebno nešto više reći o Mekiniću, koji odista otvara nove stranice u povijesti književnosti gradišćanskih Hrvata. Iz tih razloga — imajući upravo to u vidu — potpuno je umjesna konstatacija Mirka Valentića, koji kaže da Mekinićeve pjesmarice, tiskane na hrvatskom jeziku, ne možemo ograničiti samo na njihovu sadržajnu i umjetničku vrijednost.¹⁰ Drugim riječima, to znači da su Mekinićeve knjige znak relativno visoke razine duhovnog života zapadnougarskih Hrvata, koji su se ubrzo po dolasku u zapadnu Ugarsku predstavili kao značajan vjerski, politički, a još više kulturni entitet, značajniji nego što se to dosada običavalo govoriti i misliti. Stanovita vjerska autonomija gradišćanskih Hrvata — izbor svećenika — na katoličkoj strani te očito brza afirmacija — književna — na protestantskoj strani, samo su neki od najvažnijih pokazatelja tog entiteta.

II.

O samomu Mekiniću do najnovijeg doba nije se znalo ništa, ili gotovo ništa, makar ga već godine 1910. mađarski povjesničar Sándor Payr u svojem djelu *Egyháztörténeti emlékek (Crkeveni spomenici)* spominje kao jednog od potpisnika *Formulae Concordiae* između godine 1596. i 1673¹¹, a u svojem drugom povijesnom djelu *A Dunantuli Evagélíkus egyházkerület története (Povijest evangeličke crkve Prekodunavlja)* Payr donosi podatke da je godine 1631. evangelički biskup Bertalan Kis, prigodom vizitacije Šopronske županije u Sopronkövesdu (hrv. Kevešd), pored već iskidanog mađarskog graduala, pjesmarice, od Gala Huszara, našao i hrvatski gradual, tótgradual. Pišući o tomu, Ivan Škafar pravilno konstatira da pod tim »tót gradual« valja podrazumijevati »hrvatski gradual«, dakle jednu od pjesmarica Grgura Mekinića. Hrvatski gradual, tót gradual — budući da su Mađari Hrvate zvali i Tótima (katkada s pejorativnim prizvukom) — Payr u svojem djelu spominje na više mjesta. Ipak, svi ti podaci nisu mogli biti definitivno potvrđeni dok Marijan Smolik i Ivan Škafar — kao što smo već spomenuli — nisu u ljubljanskoj Licejnoj knjižnici i pronašli Mekinićeve pjesmarice, čime je definitivno posvjedočeno da je »tót gradual« zaista i postojao i da pod time u prvom redu valja podrazumijevati upravo Mekinićeve pjesmarice. Istodobno, otkrivši pjesmarice, Smolik i Škafar donose mnoštvo podataka o tim pjesmaricama, kao i o zapadnougarskim Hrvatima uopće. Ovoj je dvojici istraživača potrebno zahvaliti što je hrvatska književnost, a posebice književnost gradišćanskih Hrvata, nakon Konzul-Dalmatinove *Postile* dobila i drugu važnu, posvjedočenu kariku, koja pokazuje da jednom započeti književni rad kod gradišćanskih Hrvata nije ostao bez odjeka.

Međutim, osim već rečenih podataka, mi o Mekiniću ipak ni danas ne znamo mnogo. O njegovim mlađim godinama, slično kao i kod drugih hr-

¹⁰ Isporedi: Mirko Valentić, *500 ljet hrvatske dijaspore u austrijsko-ugarsko-slovačkom području*, Symposium Croaticon, Beč—Wien 1974, str. 25—37.

¹¹ Pod rednim brojem 17 stoji: »Ego Gregorius Pythireus verbi divini minister apud Sanctam Crucem, huic Libro ortodocsaie Augustanae confessionis totique Libro Concordiae subscribo, manu, et corde absque fucō.« — Sándor Payr, *Egyháztörténeti emlékek*, Sopron 1910, str. 54.

vatskih protestantskih pisaca — što smo već konstatirali i za Konzula — ne znamo gotovo ništa. Njegovo ime prvi put se spominje 1591, kada ga susrećemo kao jednog od sudionika Čepreškog kolokvija.¹² Na tom kolokviju on sudjeluje kao štamperški pastor. U Štamperku (njem. Steinberg, mađ. Köhalom) nalazimo ga kao pastora do godine 1596. Nakon Štamperka Mekinić odlazi u Sv. Križ (njem. Deutschkreutz, mađ. Keresztur), gdje kao pastor, a kasnije i kao senior, ostaje do svoje smrti 1617.¹³ Iz toga sveto-kriškog razdoblja (1596—1617) i potječe najviše podataka o Mekiniću. Iz godine 1601. imamo podatak da se kod Šopronskog magistrata zauzimao za potporu Benedeku Thuriju, kalvinskom pastoru, koji je dvadeset godina proveo u turskom ropstvu.¹⁴ Iste godine, 7. travnja, zajedno s Istvanom Mađarijem, Štefanom Klasekovićem, Balažom Köszegijem, Mihaljem Zvonarićem, Martinom Farašdijem, Jurom Vajdićem, Ivanom Kovačem i Valentom Gyövarijem, bio je u Pereztegu član suda u predmetu Danijela Tétenyija.¹⁵ Iz godine 1602. imamo vijest da se zauzimao za rješenje teškog problema Nadazsdyjeve duševno bolesne žene Elizabete Bathory, koja je u napadima bolesti očitovala sadističke sklonosti, poubijavši nekoliko žena.¹⁶ Iz godine 1603. imamo opet vijest da je kao dekan, zajedno s Jurjem Muraközijem, vršio kanonske vizitacije u župama Bük i Harpacs, a 19. siječnja 1604, s dvojicom pastora i Mihaljem Zvonarićem, ophodio je župu Ujkér.¹⁷ Godine 1609, 30. studenog, virtemberški teolog Leonard Hutterus Mekinića, Klasekovića i Mihalja Zvonarića, zajedno s Raszkevijem i Köszegijem, ubraja među najistaknutije predstavnike evangeličke crkve u Ugarskoj.¹⁸ Godine 1610. Mekinić se spominje u vezi s tumačenjem nekih zakonskih odredaba. Također se iste godine, 10. rujna, Mekinić spominje kao jedan od nazočnih svjedoka pri pisanju oporuke već spomenute Nadazsdyjeve bolesne žene Elizabete Bathory. Mekinić je kao senior sudjelovao godine 1612. i u izboru Štefana Klasekovića za evangeličkog biskupa Prekodunavlja.²⁰ Zajedno s Klasekovićem godine 1614. sudjelovao je u pisanju protestnog odgovora — *Protestatio az nemes magyar nemzetséghez (Protest plemenitomu mađarskomu narodu)* — na djelo ostrogonskog nadbiskupa Petra Pázmányija *Hodoegus, Isteni igazságra vezérlő Kalauz*.²¹

Pored ovih podataka što ih u svojim radovima donosi Sandor Payr, a koji pokazuju da je Mekinić bio vrlo ugledan čovjek, nešto građe o Meki-

¹² Sándor Payr, *A Dunantuli evangélikus egyházkerület története*, Sopron 1924, str. 731.

¹³ Sándor Payr, *A Dunantuli evangélikus Egyházkerület története*, str. 161. Zanimljivo je da Karl Fidler navodi da je Mekinić 1596. bio u Heiligekreutzu, — *Burgenländische Forschungen*, sv. 40, Eisenstadt 1959, str. 40.

¹⁴ Sándor Payr, *A Dunantuli evangélikus egyházkerület története*, str. 633, 818.

¹⁵ Sándor Payr, *A Dunantuli evangélikus egyházkerület története*, str. 135.

¹⁶ Sándor Payr, *Egyháztörténeti emlékek*, str. 76; *A Dunantuli evangélikus egyházkerület története*, str. 62, 139, 160, 647, 806—807.

¹⁷ Sándor Payr, *A Dunantuli evangélikus egyházkerület története*, str. 108, 111, 117.

¹⁸ Sándor Payr, *Egyháztörténeti emlékek*, str. 164.

¹⁹ Sándor Payr, *A Dunantuli evangélikus egyházkerület története*, str. 160—161.

²⁰ Sándor Payr, *A Dunantuli evangélikus egyházkerület története*, str. 635—636.

²¹ Sándor Payr, *A Dunantuli evangélikus egyházkerület története*, str. 702.

niću nalazi se i u arhivima.²² Zasada mi je poznat jedan list (u prijepisu) Mihalja Zvonarića upućen Grguru Mekiniću. List nosi nadnevak od 27. ožujka 1602. U prijepisu nalazimo i Mekinićev odgovor Mihalju Zvonariću, ali bez nadnevka. No, i povrh svega toga, povrh brojnosti ovdje iznesenih podataka, pada u oči da do danas nije poznat nijedan podatak o njegovu životu prije godine 1591. Između ostalog, ne zna se kada je rođen ni gdje je rođen. Prema onomu što Martin Meršić govori o njegovu jeziku, moglo bi se zaključiti da je Mekinićevo podrijetlo povezivao s najsjevernijim hrvatskim područjem, s Međimurjem. Dapače, on misli da je Mekinić iz samog Čakovca.²³ Taj bi se zaključak mogao donositi i po tomu što je Mekinić svoje pjesmarice — najstarije hrvatske tiskane pjesmarice — posvetio Mikuli Zrinskom, sinu Jurja Zrinskog starijeg. Gledajući, međutim, na jezik, hrvatskokajkavski prevladava do te mjere da bi se njegovo podrijetlo moglo vezati za Čakovec. Bili bismo, možda, bliže istini ako bismo njegovo podrijetlo vezali za ono područje na kojemu se križaju sva tri hrvatska narječja, za ozaljsko. Ili pak za ozaljsko-metličko, gdje su hrvatski protestanti imali jako uporište. Zrinski su na tom području imali i svoje posjede, a odande su dovodili i svoje ljude — vojnike, dijake, špane — u Čakovec, tako da je i Mekinić u Čakovec mogao doći ili kao dijak ili kao protjerani prodeikator,²⁴ jer jezik Mekinićev odaje te karakteristike, zapravo odaje neke karakteristike jezika korespondencije Zrinskih, koja je potekla iz pisarnica Zrinskih u Čakovcu i obližnjim mjestima, gdje su Zrinski imali svoje gradove. Osim toga, u proučavanju Mekinićeve života i u razjašnjavanju praznina u njegovu životu, čini mi se, nisu bez važnosti ni njegove posvete Mikuli Zrinskom.

To da je Mekinić posvetio svoje pjesmarice, kako prvu, tako i drugu, upravo Mikuli Zrinskom, može biti posljedicom samo posebnih interesa i posebnih odnosa između Mikule Zrinskog i Grgura Mekinića. Da to nije bilo u pitanju, vjerojatno bi — kao podanik Nadasdyjev — svoje pjesmarice bio posvetio nekom Nadasdyju. Međutim, da on to ne čini, znak je da je Mekinić imao odista mnogo razloga da svoje pjesmarice posveti svojem protektoru i zaštitniku Mikuli Zrinskom, »vazdar milostivnu« »ohranitelju«, kako to kaže u posveti prve pjesmarice. Smatram stoga da je Mekinić iz Hrvatske među ugarske Hrvate mogao doći preko Čakovca, ali

²² *A Magyarországi ag. hitvallásu ev. egyetemes egyház levéltáranak jegyzéke*, I. kötet, Budapest.

²³ Martin Meršić ml., *Jačke iz najstarijih hrvatskih pjesmaric*, Kalendar Gradišće, 1971, str. 60—65. Mekiniće danas u Hrvatskoj nalazimo u Karlovcu i Splitu (Gata, Jesenice), — Leksik prezimena Socijalističke Republike Hrvatske, NZ Matice hrvatske, Zagreb 1976, str. 416. Isto tako prezime Mekinić u novije doba nalazimo i u Zagrebu. — Telefonski imenik Zagreba za 1979. Ovdje upozoravam na referat Alojza Jembriha *Jezične osobine pjesmarica Grgura Mekinića Pythiareusa (1609—1611)* — održan 4. lipnja 1983. u Zagrebu na znanstvenom skupu posvećenom 450. obljetnici dolaska Hrvata u Gradišće — u kojemu, prema *Matricculi Univ. Wien*, Bd. IV, sgn. MH, iznosi neke nove podatke o Mekinićevu podrijetlu, poticajne za daljnja istraživanja.

²⁴ Kada je Hrvatski sabor godine 1604. zaključio da se protestantski propovjednici, prognani iz Štajerske, u Hrvatskoj ne smiju primiti, Mikula je Zrinski, sin Jurja Zrinskog starijeg, protestirao. — Franjo Bučar, *Povijest reformacije i protureformacije u Međimurju i susjednoj Hrvatskoj*, Varaždin 1913, str. 37.

kao pridošlica iz ozaljskoga, srednjohrvatskoga — moguće i metličkog — područja. A mogao je doći i kao dijak ili pak kao mladi svećenik, koji je protestantom mogao postati na posjedima Zrinskih, ne isključujući ni sam Čakovec. Nažalost, tako dugo dok se o Mekiniću ne nađe koja karika iz razdoblja prije 1591,²⁵ naša razmišljanja morat će se i dalje preispitivati i nadopunjavati. Stoga, u pristupu hrvatskoj protestantskoj književnosti ipak, ma koliko protestantizam smatrali važnim, ne bismo smjeli mimoići stanje koje je protestantizam kod Hrvata — posebice zapadnougarskih — zatekao. To nam nalaže da ustvrdimo — tragovi o tomu govore — da zapadnougarski Hrvati u doba pojave protestantizma nisu bili bez književnog života, premda se zapaža da se ono što znamo vremenski, u neku ruku, podudara s pojavom hrvatskih protestantskih knjiga u zapadnoj Ugarskoj. Kao što je poznato, *Klimpuški zapis* Jurja Vukovića iz Jastrebarskog u ostrogonskom *Misalu* iz 1504, s *Očenašem* i velikonoćnom pjesmom *Kristuš je gore vstal (Cantio resurreccione Domini)*, nasto je godine 1564. Godinu dana prije *Klimpuškog zapisa* bečki knjižar, knjigoveža i raspačavatelj hrvatskih protestantskih knjiga tiskanih u Tübingenu, Ambroz Fröhlich, šalje, po napatku Stipana Konzula, svomemu bratu, Andriji Fröhlichu, propovjedniku u Pajgrtu (njem. Baumgarten), protestantske knjige na hrvatskom jeziku. Godine 1564. hrvatski protestantski pisci Stipan Konzul i Antun Dalmatin hrvatski *Katekizam* — tri godine ranije tiskan glagoljicom i ćirilicom — objelodanjuju latinicom. Jedan primjerak tog *Katekizma*, kako već rekosmo, nađen je u šopronskoj Evangeličkoj knjižnici. Krug se zatvara, a istodobno i otvara prema daljnjem razvoju književnosti gradišćanskih Hrvata regensburškom *Postilom*, koja je, što se lijepo iz predgovora vidi, izravno namijenjena zapadnougarskim Hrvatima. Možemo zato i ustvrditi da *Postilom* — kao posljednjom knjigom hrvatske protestantske književnosti tibingenškog kruga — faktički počinje protestantska književnost gradišćanskih Hrvata.

III.

Što zapravo *Postila* predstavlja i kakva je to knjiga? Ne ulazeći u međusobna razmimoilaženja u tumačenjima, postila je, kratko govoreći, za protestante ono što je za katolike evanđelistar. Konzul i Dalmatin prije regensburške *Postile* objavili su tibingenšku *Postilu*, na hrvatskom jeziku, glagoljicom (1562) i ćirilicom (1563) — i na talijanskom jeziku (1563). Ona je bila namijenjena Hrvatima i drugim južnim Slavenima, a po tomu što je bila tiskana na talijanskom i Talijanima. Ta tibingenška *Postila* bila je prijevod Trubarove *Postile* (1557), sastavljene prema Lutheru, Brencziju, Lassiju i Melanchtonu. Međutim, regensburška *Postila* hrvatski je prijevod *Postile* virtemberškog profesora i protestantskog teologa Ivana Brenczija, i opsegom nadilazi tibingenšku — sastoji se od dva dijela. *Parvi del Postile* ima 12 nenumeriranih listova i 207 numeriranih listova, obuhvaćajući nedjeljne propovijedi od Adventa do Vazma, »od Adventa ili Pris-

²⁵ Osim godine — moguće — rođenja, o kojoj iznosi podatke Jembrih, možda će se pronaći i koji drugi podatak o Mekiniću prije 1591, koji bi onda mogao definitivno potvrditi podatke iz bečke sveučilišne matricule.

sastya do Vazma«, a *Drugi del Postile* ima 277 rimskim brojevima numeriranih listova teksta i 8 nenumeriranih listova *Ukaza ili registra*. *Drugi del Pastile* sadrži propovijedi od Vazma do konca crkvene godine — »od Vazma zatsavsi dari do prissastya otsito u Czriki vsaku Nedillu tstu«. Svoju *Postilu* Konzul i Dalmatin popratili su, kao i obično, predgovorom, ali mnogo opširnijim negoli u svojim tbingenškim knjigama. Predgovor su objavili na njemačkom i hrvatskom jeziku. Taj predgovor i u ovako kratkom pregledu protestantske književnosti gradišćanskih Hrvata zaslužuje, iz mnogih razloga, posebnu pozornost. Zapravo, neće biti pretjerano ako kažemo da taj predgovor — izuzmemo li veliku, još uvijek definitivno neocijenjenu Konzul-Dalmatinovu prevoditeljsku aktivnost — predstavlja i u književnom i u književnopovijesnom smislu najkompletniji produkt ove dvojice hrvatskih protestantskih pisaca.²⁶ Mogli bismo ga nazvati njihovim književnim testamentom. Očito svjesni situacije u kojoj su se našli nakon prestanka rada hrvatske tiskare u Urachu, oni su u predgovoru izrekli sve što su u raznim prigodama i prilikama govorili. U njemu su iznijeli svoja iskustva i svoja vjerovanja, rezimirajući istodobno čitavu svoju više nego desetogodišnju književnu djelatnost. »I ča veće od toga mislimo« — kažu oni u predgovoru *Postili* — »to bolje virujemo, da jest vsemogući Gospodin Bog čudnovato milost dal, da jesmo štampu u takovom našem jeziku z dijačkimi ili z latinskimi, harvackimi i ciruljskimi slovni z velikim stroškom i pomoćom vnozih, vernih i dobrih karstjanov, našli i dobili, va koj štampi jest Novi teštament, Augustana Spovid i Apologija ili Brama te iste Spovedi, Doktura Martina Lutera Katechizam, Ordinalic Hercega Birtemberskoga, kako poglavite knjige čista nauka svetoga Evanjelja, i ine knjige u štampu svaršene, ošće jedne vele potribne i prudne knjige od pokore, i druge ošće, koje nisu štampane nego istumačene, ostaju: K' tomu ošće visoko učenoga poglavita učitelja čiste riči Božje, i zgora rečene Augustinske Spovidi, gospodina Ivana Brencia Postilu, priko vse godišće, kako takajše poglavita knjiga radi Karstjanskoga nauka i Crikvenoga reda ovdí izkažujemo.«²⁷ Tim su predgovorom oni dakle, iznoseći svoje rezultate, htjeli sebe predstaviti, ali predstaviti se ne kao da se predstavljaju nekoj dalekoj publici — kako su to činili kada su pisali predgovore za Hrvate u Hrvatskoj — nego su se sada htjeli predstaviti pastvi kojoj će se od sada moći neposrednije obraćati, dakle predstavljali su se Hrvatima u zapadnoj Ugarskoj, pa taj njihov predgovor i možemo smatrati prvim hrvatskim književnim tekstom u kojemu se pisci izravno obraćaju gradišćanskim Hrvatima. Istodobno taj predgovor možemo smatrati i prvim potpunim tekstom gradišćanskih Hrvata. Pače, Konzul-Dalmatinov predgovor regensburškoj *Postili* možemo u malom smatrati i idejnim pandanom hrvatskim spjevovima šesnaestog i sedamnaestog stoljeća. Kod Karnarutića, Zrinskog i Vitezovića Turci su Hrvatima kazna zbog lutoranskog krivovjerstva, a Konzul i Dalmatin u svojem predgovoru razmišljaju da su ubogi Hrvati preko Turaka dovedeni iz svoje domovine da bi bili »iz Pa-

²⁶Isporedi: Zvonimir Bartolić, *Dva Konzul-Dalmatinova predgovora*, Sjeverno-hrvatske teme, knj. I, Zrinski, Čakovec 1980, str. 75—84.

²⁷Zvonimir Bartolić, *Dva Konzul-Dalmatinova predgovora*, str. 82—83.

pinskih tmin« spašeni, a da su oni — Konzul i Dalmatin — zbog božje providnosti, zbog božjeg »dugovanja i dela«, »v Nimšku zemlju« poslani, da božanstvenu istinu spoznavši, milost božju »harvackim jezikom mej vnoge narode« naširoko rasplode, rasiju i očituju da »poznana bude, kadi ni znana«.²⁸

Stilski obojen, ovaj je Konzul-Dalmatinov predgovor i u literarnom pogledu najzreliji njihov tekst, natkriljujući u gotovo svim elementima — i po jasnoći i po jeziku — hrvatski prozni izraz njihovih prethodnika i suvremenika, svjedočeći o relativno visokom stupnju izgrađenosti hrvatske proze šesnaestog stoljeća.

Govoreći o književnosti gradišćanskih Hrvata, trebamo dati barem kratak opis dviju Mekinićevih — već spominjanih — pjesmarica, kojima kao najstarijim hrvatskim tiskanim pjesmaricama u povijesti hrvatske književnosti i glazbe pripada iznimno mjesto. Prva pjesmarica, ona tiskana 1609, ima četiri nenumerirana i 99 numeriranih listova i, na koncu, opet četiri numerirana lista. Među 31. i 32. listom nalazimo jedan nenumerirani list, a list 55, u jedinom poznatom primjerku ljubljanske Licejne knjižnice, istrgnut je. Prva Mekinićeva pjesmarica ima svega 108 listova, veličine 9,5x14,5. Ona sadrži 160 pjesama, razvrstanih u 36 tematskih skupina, s time što se na početku pjesmarice nalazi kratak predgovor pod naslovom *Bogoljubnom štalcu* i dedikacija Mikuli Zrinskom (+1625).

Druga Mekinićeva pjesmarica tiskana je dvije godine iza prve, 1611, kod istog tiskara, Imbre Farkaša — zapravo u tiskari Manliusove udovice u Sv. Križu — i premda ima 124 lista, dakle više od prve, sadrži 141 pjesmu, dakle nešto manje pjesama negoli prva pjesmarica. Druga pjesmarica podijeljena je u 32 tematske skupine. Pjesme i jedne i druge pjesmarice u najviše su se slučajeva pjevale, što je uz svaku pjesmu i naznačeno naputkom »ad notam« ili »alia ad notam«.

Što se izbora i opsega Mekinićevih pjesmarica tiče, već na prvi pogled pada u oči njihova raznovrsnost i njihovo brojčano bogatstvo. Marijan Smolik konstatira — raspravljajući o tomu — da po broju pjesama Mekinićeve pjesmarice nadilaze starije njemačke protestantske pjesmarice toga doba, a daleko su opsežnije od slovenskih pjesmarica. »Mekinićevi pjesmarici sta po številu pesmi daleč obsežnejši od slovenskih in starših nemških pesmaric.«²⁹ Međutim, u proučavanju hrvatskih protestantskih pjesmarica kao poseban se problem nameće pitanje izvora tih pjesmarica. Neke osnovne podatke o vrelima svojih pjesmarica daje već u naslovima sam Mekinić. »Duševne pesne, psalmi ter hvale vzdanja dijačke, od boga boječih učenih muži v nimškom i nikoliko vugerskom jaziku spravne, a sada pak v hervatski jazik preobernute po Greguru Pythiraeusu alit hervatski Mekiniću, pri S. Križi kol Šoprona plebanušu. Štampane pri S. Križi po Imre Farkašu u letu Kristuševom 1609«, glasi naslov prve Mekinićeve pjesmarice. Naslov pak druge je slijedeći: »Druge Duševnih pesan, psalmov, himnušev, ter hvale vzdanja dijačak vzetih iz S. pisma, iz zgovora S. otac i molitav mudrih knjižnikov lipo spravne i popisane po Greguru Pythiraeusu,

²⁸ Zvonimir Bartolić, *Dva Konzul-Dalmatinova predgovora*, str. 82.

²⁹ Marijan Smolik, *Grgur Mekinić in njegovi pesmarici 1609—1611*, str. 256.

alit hrvatski Mekiniću, pri S. Križi kol Šoprona plebanušu. Štampane pri S. Križi, kako perve tako i ove, na vlašćem strošku autora, po Imre Far-kašu, u letu Kristoševom 1611.«

Pokušamo li analizirati ove naslove, uočavamo da je Mekinić prevodio pjesme »od boga bojećih učenih muži«, prevodio je pjesme »v nimškom i nikoliko vugerskom jaziku spravne«, iz čega se vidi da je za prvu pjesmaricu najviše prevodio s njemačkog i ponešto — »i nikuliko« — s mađarskog, dok u naslovu druge pjesmarice kaže da su njegove pjesme, psalmi, himnuši i dijačke³⁰ uzete iz Sv. pisma, Sv. otaca i molitava »mudrih knjižnika«. Što se opsega tiče, Smolik drži da su Mekinićeve pjesmarice nastale na temelju neke opsežnije njemačke zbirke iz druge polovice šesnaestog stoljeća.³¹ Ali, što se sadržaja tiče, Smolik napominje da pjesmarice govore o razvijenom crkvenom životu, nagovješćujući da su zapadnougarski Hrvati koncem šesnaestog i početkom sedamnaestog stoljeća morali imati rukopisne pjesmarice koje su mogle Mekiniću poslužiti pri sastavljanju njegovih graduala, s time — što se vidi već iz dosadašnjih analiza — da u Mekinićevoj prvoj pjesmarici nalazimo znatan broj onih koje potječu iz Lutherove pjesmarice, a ima i onih — kao što je to ustanovio Ivan Škafar — koje potječu iz mađarske pjesmarice Gala Huszara.³²

Sudeći po naslovu, ispitivanje izvora druge Mekinićeve pjesmarice bit će nešto složenije, jer je i sam Mekinić u njezinu naslovu bio škrtiji, neodređeniji. U naslovu druge pjesmarice, osim Sv. pisma i Sv. otaca Mekinić kao izvor navodi i molitve »mudrih knjižnikov«, što govori da se koriste knjigama većeg broja pisaca. Naravno, pri istraživanju vrela — zviranjok — nikako se ne mogu isključiti sve starije hrvatske pjesmarice, slovenske pjesmarice, kao i onodobne već spominjane njemačke i mađarske pjesmarice. Prema tomu, može se reći da će tek komparativno istraživanje na širem području unijeti više svjetla o podrijetlu pjesama Mekinićevih pjesmarica.³³

Raspravljajući o Mekinićevim pjesmaricama, već smo dosada nešto rekli o dedikcijama — na koje u ovom slučaju ne bi trebalo gledati nimalo formalistički — što ih je Mekinić u svojim pjesmaricama objavio, istakavši da je i prvu i drugu knjigu posvetio Mikuli Zrinskom. No, želimo li po bliže nešto reći o tim dedikcijama, mogli bismo se složiti s mišlju da ove — kao i druge — posvete Zrinskima najvjerojatnije nisu samo posljedica materijalne i političke moći i naklonosti Zrinskih naspram protestanata, nego najvjerojatnije posljedica ugleda Zrinskih u obrani Hrvatske i Ugarske od Turaka. I na koncu — možda i najviše — Mekinićeve posvete Mikuli Zrinskom posljedica su književnog mecenatstva Zrinskih, pa i toga što su

³⁰ Prvu povijesnu potvrdu za naziv »dijačka« u značenju »pjesma« u hrvatskoj književnosti donosi Grgur Mekinić.

³¹ Marijan Smolik, *Grgur Mekinić in njegovi pesmarici 1609—1611*, str. 252.

³² Marijan Smolik, *Grgur Mekinić in njegovi pesmarici 1609—1611*, str. 254.

³³ Najviše podataka o Mekinićevim pjesmaricama dosada su skupili Marijan Smolik i Ivan Škafar u ovdje već spominjanim radovima. U daljnja istraživanja, osim povjesničara hrvatske književnosti, trebali bi se uključiti i povjesničari hrvatske glazbe. Vidi o tomu: Alojz Jembrih, *Grgur Pythiraeus-Mekinić i njegove pjesmarice*, Hrvatski filološki aspekti, Revija, Osijek, 1990.

oni na svojem posjedu u Nedelišću izdržavali Hoffhalterovu tiskaru. U svemu tomu zasigurno nisu najnevažnije ni prijašnje posvete Zrinskim. Mikulinu ocu, Jurju Zrinskom, svoje su knjige posvetili hrvatski pisci Ivan Pergošić, Brne Karnarutić i Dominko Zlatarić te mađarski pisci Antonius Bonfini i György Kulcsar. Kasnije je bilo još nekoliko posveta. Ali sve ove ovdje spomenute potječu iz Mekinićeva doba, pa je barem za neke mogao znati i Mekinić, što je sasvim sigurno mogao biti dovoljan razlog da se i Jurjevu sinu, također ratniku, sklonu protestantizmu, posvete pjesmarice. Osim ovog motiva postojalo je vjerojatno još nešto što je Mekinića navelo da svoje pjesmarice posveti Mikuli Zrinskom. Ponajprije, to je morao biti autoritet što ga je Zrinski uživao ne samo kod protestanata nego i kod katolika, posebno kod Hrvata u Hrvatskoj, a uz to mogla se u tomu manifestirati i Mekinićeva želja da njegove pjesmarice budu prihvaćene i na jugu kod Hrvata. Ta ga je želja potakla da u posveti druge pjesmarice kaže da drugu knjigu »pesan« namjenjuje »Hervatom i Slovincem« (Slovinci, Hrvati kajkavskog narječja). To pak onda znači da je Mekinić osim hrvatske književnosti tibingenškog kruga, odnosno hrvatske protestantske književnosti Konzulova kruga, poznao i druge hrvatske pisce šesnaestog stoljeća, u prvom redu Pergošića i Vramca — možda i Bučića — do čijih je knjiga mogao doći posredstvom Zrinskih i posredstvom samog Manliusa, koji je upravo u njegovo doba u dva maha boravio u Sv. Križu, 1598—1601. i 1603—1605. Mogućnost poznavanja hrvatskih knjiga još se i povećava ako se uzme u obzir da je Manliusova tiskara prije dolaska u zapadnu Ugarsku radila u Sloveniji i Hrvatskoj, u Ljubljani i Varaždinu, a iza toga u Güssingu (hrv. Novi grad, mađ. Német újvár), Eberau (hrv. Eberavo), Deutsch-Schützensu (hrv. Livir, mađ. Német Lövö) i Šarvaru, dakle na području na kojemu se kretao i Mekinić. Kao što iz ovoga vidimo, Mekinićeve dedikacije čuvaju dio odgovora o Mekinićevom podrijetlu, govore o njegovim vezama s hrvatskim piscima, a isto tako na svojevrstan način otkrivaju i piščeve nakane. Međutim, sva ova, kao i daljnja istraživanja književnosti Gradišćanskih Hrvata i hrvatske književnosti uopće povijesnim bi pojednostima trebalo dokumentirati.

O postojanju hrvatske protestantske književnosti u zapadnoj Ugarskoj svjedoče i hrvatski protestantski tekstovi što ih je Gedeon Borsa izvukao iz korica šopronskih kalendara, Škrinjarićeve knjige *De agno pascali*, tiskane u Varaždinu 1587, i Pergošićeve knjige *Prefatione et epistolae*, tiskane iste godine u Manliusovoj tiskari, također u Varaždinu. Iz kalendara za ljetu 1599. Borsa je izvukao i 22 lista *Drugog dela* regensburške Konzul-Dalmatineve *Postile*. Među tim materijalom izvučenim iz Manliusovih knjiga najznačajniji je onaj iz kalendara za ljetu 1602, koji predstavlja fragment hrvatske protestantske molitvene knjige dosada još uvijek neidentificiranog hrvatskog protestantskog pisca Mihalja Balošića.³⁴ Svi ti fragmenti nisu bili i jedino što je Manliusovu tiskaru moglo dovesti u dotična mjesta, poglavito u Sv. Križ, gdje je radila najdulje, ne samo za Manliusova života,

³⁴ Zvonimir Bartolić, *Hrvatski književni i neknjiževni tekstovi na tlu Međimurja do 1918*, str. 109—111.

nego — kako rekosmo — i dugo nakon njegove smrti, pod imenom Far-kaševe tiskare.

Na koncu, promatrajući i ovako sumarno hrvatsku protestantsku književnost, a unutar nje i protestantsku književnost gradišćanskih Hrvata, zapažamo dvoje: (1) da se hrvatska protestantska književnost u svojoj tbingenškoj fazi u jeziku oslanja na hrvatsku glagoljsku književnost, i (2) da se u svojoj posljednjoj fazi oslanja na sjevernohrvatsku kajkavsku književnost (Balošiveći fragmenti) bivajući u jeziku najbliža hrvatskim piscima varaždinsko-čakovečkoga kruga. A kada se pak posebno govori o protestantskoj književnosti gradišćanskih Hrvata, onda zapažamo da se u prvoj fazi ta književnost javlja kao nastavak hrvatske protestantske književnosti tbingenškoga kruga, a da se u drugoj fazi, nastavlajući na tbingenški krug, s Mekinićem ponovno vraća tradicijama matične hrvatske književnosti ozaljskoga kruga, koji je, očitujući veliku vitalnost, dopirao — i u pretprotestantskoj fazi — vrlo visoko na sjever, imajući udjela u književnosti zapadnougarskih Hrvata protestantske i pretprotestantske faze.

Napokon, zaokružujući hrvatsku protestantsku književnost i naznačujući problem protestantske književnosti gradišćanskih Hrvata, i pored toga što poslije Mekinićevih pjesmarica — sve do pojave *Andelske dice, Horvatskoga šlabikara, Horvackog evanđelja*, i Mulihovih knjiga — zjapi vakuum od jednog punog stoljeća, to istodobno ne znači da je ona ostala potpuno bez odjeka u svojem vremenu i bez utjecaja na razvoj književnosti gradišćanskih Hrvata. Ako iz tog stoljeća — sedamnaestog — ima malo dokaza o književnoj aktivnosti, to ujedno i ne znači da u njemu nije stvoreno ništa osim dosada nepoznatih *Kermendinskih artikulaša*, punktuma, iz godine 1628, pronađenih u Čakovcu.³⁵ Toj praznini, kao što nas upozorava Nnkola Benčić,³⁶ valja prilaziti i dalje s puno opreza, ali s puno mogućih iznenađenja. No, bez obzira na daljnja istraživanja — i moguće rezultate — već se sada može reći da su djela protestantskog razdoblja opsegom i izgrađenošću hrvatskog jezika i unutar starije hrvatske književnosti u cjelini, a posebice unutar starije hrvatskogradišćanske književnosti, od iznimne kulturnopovijesne i književne vrijednosti, svjedočeći također da gradišćanski Hrvati već u zoru svog zasebnog života kao narodna skupina nisu bili bez veza sa svojom matičnom domovinom Hrvatskom, kao i to da su Hrvati — dijeleći sudbinu nove domovine i novoga doba — dakle u doba svoje protestantske epizode — na kulturnom i književnom planu ostvarila i svoj kulturni književni identitet, i to djelima vrlo relevantnih vrijednosti.

³⁵ Zvonimir Bartolić, *Hrvatski književni i neknjiževni tekstovi na tlu Međimurja do 1918*, str. 135—137. Feliks Tobler nas obavještava i o listovima na hrvatskom jeziku iz godine 1594, 1614, i 1625, koji se nalaze u Eszterházyjevu arhivu u Budimpešti. — Feliks Tobler, *K strukturi iseljenoga hrvatskoga sridnjega i niskoga plemstva u 16. st. i »familiares« — problem*, Symposium Croaticum, Beč—Wien 1974, str. 44. Što se tiče listina pisanih hrvatskim jezikom, mislim da bi u tom pogledu bilo korisno pregledati i Erdödyjev arhiv u Szombathelyu. Možemo spomenuti da se u kiseškom arhivu nalaze Konzulovi listovi.

³⁶ Nikola Benčić, *Tendencije i glavni sadržaji starije gradišćansko-hrvatske književnosti*, Varaždinski zbornik, Varaždin 1983, str. 507—513.

Napomena: Suprotno napatku *Pravopisnog priručnika* (Liber — SK, Zagreb 1986, u kojemu autori, Vladimir Anić i Josip Silić, i prvi dio sintagme etnika gradišćanski Hrvat(i) pišu velikim početnim slovom, ja prvi dio sintagme pišem malim slovom. Jednostavno zato što gradišćanski Hrvati nisu nikakav poseban narod, kao što su Lužički Srbi (Sorobi), nego samo dio hrvatskog naroda koji živi u austrijskoj pokrajini Gradišće (Burgenland), po kojoj su dobili atribut gradišćanski. Analogno tomu i moliški i moližanski Hrvati, američki Hrvati itd.